

بررسی نمایندگی در خرید دین چک با مقایسه مقررات چک در حقوق انگلستان

صدیقه هجینی نژاد^۱، حسین طاهرخانی^۲، جمشید نورشوق^۳ و احمد شمس^۴

چکیده

کاربرد چک در عملیات بانکی خرید دین موجب شد موضوع صدور چک به نمایندگی و مسئولیت تضامنی وی به عنوان یک چالش مطرح شود. باتوجه به اینکه در تنزیل، چک توسط دارنده به بانک واگذار می‌شود، لذا مسئولیت نماینده صادرکننده چندان موثر نیست. با این حال در اعتبار در حساب جاری چون چک از سوی صادرکننده به بانک واگذار می‌شود، تضامنی بودن مسئولیت نماینده باعث تقویت تضامین بانک می‌شود. در این مقاله، ضمن بررسی انواع نمایندگی و مقایسه مواد ۱۹ و ۲۳ قانون صدور چک، تاثیر این امر روی خرید دین چک در عملیات بانکی با روش تحلیلی و توصیفی بررسی و مشخص می‌گردد علیرغم اینکه مسئولیت نماینده به دلیل خلاف قاعده بودن تضامن و اصل قابل تجزیه بودن تعهد، تضامنی نمی‌باشد لکن باتوجه به تسری محرومیت‌های بانکی ماده ۵ مکرر و اعمال ممنوعیت‌های ماده ۲۱ مکرر نسبت به نماینده، مسئولیت تضامنی ماده ۱۹ استصحاب می‌گردد. ضمناً ایجاد ارتباط بین سیستم بانکی، محاکم قضایی و ثبت احوال و ثبت شرکتها برای احراز انواع نمایندگی و اطلاع از زوال آن جهت برقراری مسئولیت تضامنی پیشنهاد می‌گردد. در حقوق انگلستان مسئولیت نماینده محدود بوده و تضامنی نمی‌باشد همینطور تنزیل و اعتبار در حساب جاری بدون تنظیم قرارداد خرید دین قابل ارائه می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: تضامن، تنزیل، اعتبار در حساب جاری، نمایندگی در صدور چک، خرید دین چک.

طبقه‌بندی JEL : K15, E50, G21, E59, G23

^۱ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، واحد تهران جنوب دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
^۲ استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد تهران جنوب دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
^۳ استادیار گروه حقوق خصوصی، واحد تهران جنوب دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
^۴ استاد گروه حقوق خصوصی، واحد تهران جنوب دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی، ارائه خدماتی مانند تنزیل چک و اعتبار در حساب جاری از سوی بانکها به دلیل شبهه ربوی بودن ممنوع گردید تا اینکه در سال ۱۳۸۹ عقد خرید دین به عنوان یکی از عقود اسلامی بانکی به موجب ماده ۹۸ قانون برنامه پنجم توسعه به عقود اسلامی موضوع قانون عملیات بانکی بدون ربا اضافه گردید. با توجه به اینکه چک به عنوان سند تجاری مبنای عقد خرید دین می‌باشد و نظریه اینکه واگذاری چک در اجرای خرید دین ممکن است از سوی نماینده صاحب حساب یا دارنده صورت گیرد لذا تغییرات قانون صدور چک در سال ۱۳۹۷ در بحث نمایندگی و مسئولیت نماینده می‌تواند در فرایند خرید دین ناشی از چک تاثیرگذار باشد.

قانون تجارت در تعریف چک و امضای آن از کلمه «صادرکننده» استفاده نموده است در واقع صادرکننده را همان صاحب حساب فرض نموده و مطلبی در خصوص تفاوت این دو و چگونگی مسئولیت صادرکننده و صاحب حساب بیان ننموده است. در قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ نیز صدور چک از سوی صاحب حساب به عنوان پیش فرض مطرح شده اما نیاز جامعه و مخصوصا اشخاص حقوقی موجب گردید تا بحث صدور چک به نمایندگی و وکالت در ماده ۱۹ مطرح و مسئولیت تضامنی برای صادرکننده و صاحب حساب بر اساس تضامن دیده شود. استفاده از عبارت «امضاءکننده» در خصوص مسئولیت کیفری نشان می‌دهد که صادرکننده ممکن است صاحب حساب یا شخصی باشد که به نمایندگی چک را امضاء نموده و مالکیتی نسبت به وجوه موجود در حساب ندارد. اما امضاءکننده اعم از همه اینهاست و حتی ممکن است شخصی غیر از اینها مانند سارق چک و کلاهبردار یا امین چک سفید امانی باشد. در قانون اصلاحی ۱۳۹۷ قانونگذار با افزودن تبصره دو به ماده ۵ مکرر تمام محرومیت‌های بانکی

ماده مذکور را درخصوص نماینده جاری دانسته و حتی پا را فراتر گذاشته و ممنوعیت‌های موضوع ماده ۲۱ مکرراً جمله ایجاد سوءاثر در سامانه بانک مرکزی، عدم دریافت دسته چک، عدم صدور دسته چک جدید و استفاده از چک موردی را درخصوص نماینده جاری می‌سازد و در ماده ۲۳ نیز امکان صدور اجراییه در اجرای احکام دادگستری علیه صاحب حساب و صادرکننده را با قید «هر دو» پیش بینی نموده است، اما نکته ابهام آلود و چالش برانگیز میزان مسئولیت ایندو از جنبه حقوقی می‌باشد اینکه آیا مسئولیت آنان تضامنی است یا مساوی یا اینکه آیا مسئولیت تضامنی موضوع ماده ۱۹ به قوت خود باقیست یا با توجه به محرومیت‌ها و ممنوعیت‌های پیش بینی شده در اصلاحی سال ۱۳۹۷ دیگر محملی برای اعمال ماده ۱۹ و تمسک به مسئولیت تضامنی صاحب حساب و نماینده وجود ندارد؟ با توجه به تفاوت آشکار ماده ۲۳ قانون اصلاحی ۱۳۹۷ و ماده ۱۹ قانون صدور چک از حیث درج عبارت «تضامن» این اختلاف نظر وجود دارد که هدف قانونگذار از عبارت «هر دو» تضامن بوده است یا تساوی؟ با توجه به اینکه در اعتبار در حساب جاری، صادرکننده چک نسبت به واگذاری چک به بانک در قالب خرید دین اقدام می‌نماید لذا چگونگی مسئولیت نماینده صادرکننده در خرید دین ناشی از چک موثر می‌باشد، در تنزیل چک نیز دارنده چک دین ناشی از چک را در قالب خرید دین به بانک واگذار می‌نماید. بنابراین تفسیری که منجر به افزایش مسئولیت مسئولان چک شود برای بانک اطمینان بخش‌تر خواهد بود. مطالعات انجام شده تاکنون موضوع مسئولیت وکیل یا نماینده شخص حقوقی را بررسی نموده‌اند و مقاله‌ای که به طور خاص به مسئولیت نماینده در خرید دین ناشی از چک در عملیات بانکی پرداخته باشد مشاهده نگردید ضمن اینکه چگونگی موضوع در حقوق انگلیس هم تاکنون بررسی نشده است. در این تحقیق با استفاده از روش تحلیلی و توصیفی و استدلالی و مراجعه به کتب و مقالات، ابتدا وضعیت

نمایندگی در صدور چک در کلیه ابعاد حقوقی، کیفری، اجرای ثبت و اجرای احکام مورد تحلیل قرار گرفته و سپس مسئولیت نماینده در انواع مختلف نمایندگی از حیث تضامنی بودن یا نبودن با مقایسه مواد ۱۹ و ۲۳ قانون صدور چک بررسی و با حقوق انگلیس مقایسه می‌شود. و در پایان چگونگی مسئولیت نماینده در خرید دین ناشی از چک مورد تحلیل قرار می‌گیرد. امید است تحلیل قوانین مورد نظر ما را به بهترین برداشت از قانون رهنمون ساخته و مورد استفاده دانشجویان، وکلا و قضات قرار گیرد.

۱. وضعیت نمایندگی در چک

بر اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲ و آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوطه، فعالیت‌های بانکی به سه دسته اساسی خدمات بانکی، جذب سپرده یا تجهیز منابع پولی و پرداخت تسهیلات مالی (نجفی، ۱۳۹۰: ۹) تقسیم شده‌اند، ایفای نقش بانک در مورد اسناد تجاری مانند چک، از جمله خدمات بانکی است. (السان، ۱۳۸۸: ۷) ماده ۳۱۰ قانون تجارت، صادرکننده را همان صاحب حساب فرض نموده که با صدور چک، دستور استرداد وجه یا واگذاری وجه را به دیگری می‌دهد. با اینکه چک به عنوان وسیله پرداخت نقدی در تجارت بین‌الملل شناخته شده (شیروی، ۱۴۰۰: ۲۴۴-۲۴۵) ولی گاهی حق مالی موضوع سندچنان با ماهیت سند مخلوط شده که جزیی از سند محسوب می‌شود مانند چک حامل یا چک تضمینی (کاتوزیان، ۱۳۸۱: ۵۸) بنابراین گاهی نقشی بیشتر از وسیله پرداخت دارد. با توجه به اینکه در قانون تجارت، چک سند نقدی است، از اینرو مباشرت در صدور چک بواسطه مالکیت صاحب حساب نسبت به وجوه موجود در حساب اهمیت داشته و به همین دلیل فرض صدور چک به نمایندگی دیده نشده است، صرفنظر از عدم پیش بینی نمایندگی در صدور چک، اساسا به دلیل حکومت مقررات برات از حیث اقامه دعوی، صرفا مسیر مراجعه به محاکم

حقوقی برای وصول وجه از صادرکننده و ضامن وی پیش‌بینی شده و فرض مراجعه به نماینده یا وکیل صاحب حساب دیده نشده است. اما قانون صدور چک در راستای حمایت بیشتر از دارنده چک مواردی از مراجعه به نماینده را پیش‌بینی نموده است، اگرچه برخی معتقد هستند که نمایندگی منحصر به صدور چک نبوده و برای ظهرونیسی و ضمانت نیز ممکن است. (نیک فرجام، ۱۳۹۲: ۱۷۹-۲۰۲) اما قید کلمه «صادرکننده» و «صاحب حساب» در مقررات نشان می‌دهد که نمایندگی موضوع قانون صدور چک منحصر به صادرکننده می‌باشد. از جمله قید کلمه «صادرکننده» در ماده ۲ موید این مطلب است که اقدامات اجرایی در اجرای ثبت صرفاً ناظر به صادرکننده می‌باشد و لزوم مطابقت امضای چک با نمونه امضای صادرکننده در بانک باعث می‌شود اگر صادرکننده شخصی باشد که نمونه امضای او در بانک موجود نباشد یا صادرکننده عمداً امضای متفاوت نماید، اقدامات اجرایی ممکن نخواهد بود. قانون صدور چک در خصوص اینکه در صورت صدور چک به وکالت از شخص حقیقی یا امضای چک از سوی مدیران اشخاص حقوقی، اجراییه ثبت علیه اصیل صادر می‌گردد یا علیه نماینده وی، ساکت است. براساس اصول کلی باید گفت که اجراییه علیه منوب‌عنه صادر می‌گردد. لکن حسب ماده ۱۹۰ آیین‌نامه اجرایی مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجرا مصوب ۱۳۸۷ امضاءکننده چک و صاحب حساب متضامناً مسئول پرداخت می‌باشند، اگرچه فرض مسئولیت تضامنی برای امضاءکننده و صاحب حساب در بعضی موارد دارای توجیه منطقی است اما بدون تردید تبدیل آن به یک قاعده عام نادرست بوده و در بسیاری موارد به منزله تحمیل تکلیف مالایطاق به امضاءکننده چک می‌باشد، مخصوصاً جایی که بعد از صدور چک، موکل یا وکیل بعدی اقدام به بستن حساب و از بین رفتن محل نماید (کاویانی، ۱۳۹۳: ۲۰۲). بدیهی

است درج نمونه امضای مدیران و وکیل صاحب حساب در سیستم بانک، لازمه تطبیق امضای چک توسط بانک می‌باشد.

در قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ صادرکننده شخصی اعم از حقیقی و حقوقی است که چک عهده بانک به حساب جاری خود صادر می‌نماید و به همین دلیل در ماده ۱۹ برای صاحبان امضاء شخص حقوقی (نماینده) و وکیل شخص حقیقی، نه تنها مسئولیت تضامنی پیش‌بینی نموده بلکه مسئولیت کیفری نیز برای نماینده و وکیل در نظر گرفته است. قانون صدور چک در سالهای ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲ در خصوص مسئولیت نماینده مطلبی نداشته اما اصلاحیه قانون در سال ۱۳۹۷ با تسری محرومیت های قانونی به نماینده و وکیل صاحب به صورت هدفمندانه مسئولیت وکیل و نماینده را در جهت حمایت حداکثری از دارنده توسعه بخشیده و حتی ممنوعیت های موضوع ماده ۲۱ مکرر را نسبت به نماینده و وکیل صاحب حساب جاری دانسته است. ضمن اینکه به دارنده اجازه داده که با ارائه گواهی عدم پرداخت و بدون تقدیم دادخواست مستقیماً از اجرای احکام تقاضای صدور اجراییه علیه صادرکننده و صاحب حساب یا هر دو نماید. بکاربردن عبارت توأمان «صاحب حساب» و «صادرکننده» بیانگر این است که صادرکننده همان نماینده می‌باشد. اما بکاربردن لفظ «هر دو» معنای مسئولیت بالمناصفه را به ذهن متبادر می‌نماید. لازم به ذکر است، حساب جاری ممکن است انفرادی یا مشترک باشد. اگر صاحبان حساب متعدد باشند، اجرائیه ثبت فقط علیه امضاءکننده قابل صدور است.^۱ در واقع آنچه در کارت افتتاح حساب در خصوص نحوه تقسیم قدرالسهم هر یک از صاحبان حساب تعیین شده است صرفاً هنگام انسداد حساب یا توقیف موجودی حساب به عنوان دارایی احدی از مالکین حساب یا فوت هریک از آنان، ملاک عمل بوده و تاثیری در میزان

^۱ . ماده ۱۹۱ آیین‌نامه اجرایی مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجراء

مسئولیت چکهای صادره از حساب مشترک ندارد در واقع اگر صادرکنندگان چک متعدد باشند مرجع تعقیب می‌تواند مبلغ وجه الضمان یا ضمانت نامه بانکی را به میزان مسئولیت هر یک از آنان و در صورت معلوم نبودن میزان مسئولیت به طور تساوی تقسیم نماید (عبادی، ۱۴۰۱: ۲۶۹). بنابراین بحث نمایندگی بین صاحبان حساب متعدد مطرح نبوده و همگی در مقابل دارنده شخص واحد محسوب شده و مسئولیت یکسان دارند در این خصوص اداره کل حقوقی قوه قضاییه در نظریه مشورتی اعلام نمودند: با توجه به اینکه تضامن ماده ۲۴۹ ق.ت ناظر به مسئولیت امضاءکنندگان در خط طولی است و نه عرضی و اصل عدم تضامن است بنابراین مسئولیت صادرکنندگان به صورت تساوی است و اگر یکی از صاحبان حساب مشترک به دیگری وکالت دهد بر اساس ماده ۱۹ قانون صدور چک مسئولیت صادرکننده و صاحب حساب تضامنی است. ادھر صورت ذکر کلمه «صادرکننده» در کنار «صاحب حساب» در ماده ۱۹ نشان می‌دهد منظور قانونگذار از «صادرکننده» در واقع نماینده بوده که دارای مسئولیت تضامنی با صاحب حساب می‌باشد و علی‌الاصول باید پرداخت خسارت تاخیر تادیه موضوع تبصره ماده ۲ نیز شامل نماینده شود اما نص صریح ماده دو قانون صدور چک مانع می‌شود چراکه مسئولیت پرداخت خسارت تاخیر تادیه بر مبنای نرخ تورم از تاریخ چک و هزینه های وارده منحصر به صاحب حساب شده و به نماینده تسری ندارد. اگرچه بنا بر نظریه نمایندگی، تاریخ نوشته شده توسط نماینده، تاریخ صدور چک می‌باشد (عالی پناه و جوادیه، ۱۳۹۸: ۵۵۱-۵۷۸).

۲. تاثیر نمایندگی قانونی و قضایی در چک

در صورتی که صاحب حساب شخص حقیقی باشد، نماینده وی می‌تواند قانونی یا قراردادی یا قضایی باشد. نماینده قانونی و قضایی در جایی مطرح است که شخص صاحب حساب

۱. نظریه شماره ۷/۱۴۰۲/۸۷۱ مورخ ۱۴۰۲/۱۰/۲۰

محجور باشد. حجر به معنی منع و در اصطلاح حقوقی عبارت از ممنوع بودن شخص از تصرف در اموال و حقوق مالی خود بموجب قانون می‌باشد. (امامی، ۱۳۷۱: ۲۱۲) کلیه اشخاص زیر ۱۸ سال اعم از اینکه به سن بلوغ رسیده باشند یا خیر^۱ و افراد مجنون و سفیه در هر سنی در زمره محجورین می‌باشند. حسب نظریه مشورتی اداره کل حقوقی قوه قضاییه مورخ ۱۳۴۳/۷/۲۵ اشخاصی که به سن ۱۸ سال شمسی تمام رسیده‌اند در محاکم عدلیه و ادارات دولتی و دفاتر اسناد رسمی رشید محسوب شده و رفع حجر می‌شوند (اباذری قومشی، ۱۳۹۱: ۲۵۱) مگر اینکه مجنون یا سفیه باشد.

جنون در لغت از ریشه جن به معنای دیوانگی، زوال عقل و در فقه به اختلال خرد بشری که حاصل آن اضطراب و آشفتگی در رفتار است می‌گویند (انصاری و طاهری، ۱۳۸۸: ۷۹۲). در واقع مجنون کسی است که تعادل خود را از دست داده است (زنگباری، ۱۳۹۱: ۵۲). با توجه به اینکه در حجر حمایتی، برخلاف حجر سوءظنی^۲ حمایت از محجور مدنظر قانونگذار می‌باشد^۳. لذا چنانچه محجور قصد افتتاح هر حسابی داشته باشد باید با نظارت و تأیید ولی قهری و یا قیم وی باشد اما در مورد حساب جاری^۴ (قائم مقامی و طاهری تفرشی، ۱۳۹۳: ۴۴). چون غالباً به هدف اخذ دسته چک افتتاح می‌گردد، حداقل ۱۸ سال تمام شمسی یا صدور حکم رشد از دادگاه صالحه لازم است.^۵ تا قبل از صدور دستورالعمل تعیین حدود ارائه خدمات بانکی به اشخاص محجور در موسسه‌های اعتباری مصوب ۱۴۰۰ ممنوعیتی به طور خاص برای افتتاح

^۱ . سن بلوغ دختران ۹ سال و پسران ۱۵ سال.

^۲ . حجر سوءظنی برای حمایت از منافع دیگران است. مانند حجر تاجر ورشکسته به منظور حفظ حقوق بستانکاران.

^۳ Interest free services.

^۵ . دستورالعمل حساب جاری مصوب ۱۳۹۷/۳/۱ بانک مرکزی.

حساب جاری برای محجورین وجود نداشت یعنی نماینده محجور می‌توانست با استفاده از اختیارات قانونی اقدام به افتتاح حساب و اخذ دسته چک بنام محجور نماید. علیرغم اینکه افتتاح حساب جاری می‌تواند عدم رعایت غبطه و مصلحت محجور محسوب شده و مشمول ممنوعیت مواد ۱۲۳۸ و ۱۲۳۹ و ۱۲۴۸ و ۱۱۸۴ و ۱۱۸۶ قانون مدنی گردد، اما به دلیل عدم صراحت قانون در این خصوص حسابهای جاری متعددی بنام محجورین با امضاء ولی و قیم افتتاح می‌گردید، و همین امر تبعات منفی را متوجه محجور می‌نماید از جمله قرار گرفتن در لیست سیاه و ایجاد سوءاثر بانکی و گرفتاری دعوی متعدد بود. کمترین سوءاستفاده می‌تواند بحث فرار مالیاتی باشد (هجینی نژاد و عرب مازار، ۱۳۹۹: ۹۷). اگرچه ولی و قیم در صورت تقصیر مسئول جبران زیان وارده از ناحیه مجنون یا صغیر می‌باشند (کاتوزیان، ۱۳۶۹: ۲۳۷)؛ اما مصلحت محجور ایجاب می‌نماید حتی ولی و قیم محجور قادر به افتتاح حساب جاری بنام وی و دریافت دسته چک نباشند^۲ بنابراین بحث مسئولیت تضامنی نماینده قانونی و قضایی در صدور چک منتفی می‌گردد.

در مورد نمایندگی محجور در شرکتها باید گفت علیرغم اینکه ممکن است محجور به واسطه سرپرست خود به عنوان شریک به عضویت شرکت با مسئولیت محدود درآید (پاسبان، ۱۳۹۲: ۱۳۲). اما چون نمی‌تواند مدیر و نماینده شخص حقوقی باشد.^۳ لذا موضوع نمایندگی محجور حتی با امضای ولی و قیم وی منتفی می‌گردد.

^۱ . ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی.

^۲ . علیرغم اینکه ممنوعیت‌های موضوع دستورالعمل حساب جاری و دستورالعمل اجرائی افتتاح حساب سپرده ریالی برای اشخاص خارجی ناظر به اشخاص زیر ۱۸ سال می‌باشد. لکن ممنوعیت موضوع ماده ۷۰ آیین نامه مبارزه با پولشویی ناظر به کلیه محجورین است.

^۳ . ماده ۱۱۱ لایحه اصلاحی ۱۳۴۷ قانون تجارت

نکته مهم اینکه بانکها چگونه می‌توانند محجوریت را احراز نمایند تا محدودیت قابل اعمال باشد. علی‌الاصول محجوریت ناشی از صغرسن با ملاحظه مدارک شناسایی از جمله شناسنامه قابل احراز است لکن محجوریت ناشی از صدور احکام قضائی سفاهت و جنون به دلیل عدم دسترسی بانکها به اطلاعات و احکام صادره و فقدان سیستم هوشمند در حال حاضر مقدور نمی‌باشد، اما ارسال احکام محجوریت به اداره ثبت احوال و دسترسی بانکها به سامانه مذکور جهت استعلام سیستمی می‌تواند موثر باشد.

۳. چگونگی نمایندگی قراردادی در چک

در صورتی که شخص حقیقی دارای اهلیت دریافت دسته چک باشد، موضوع نمایندگی قراردادی مطرح می‌شود. تا قبل از سال ۱۳۹۸، امکان اعطای نمایندگی با مراجعه به بانک و امضای فرم افتتاح حساب وجود داشت، لکن با توجه به خطر اجاره حساب و استفاده از هویت دیگران برای مقاصد پولشویی و نظر به کنترل وکالت نامه‌های رسمی توسط FIU^۱ به منظور پیدا کردن سرنخ‌های از پولشویان، در حال حاضر اعطای نمایندگی قراردادی صرفاً با ارائه سند رسمی معتبر ممکن است^۲ حتی توصیه شماره ده FATF^۳ نیز بر لزوم ارائه وکالت رسمی تاکید دارد. در هر صورت به منظور تطبیق امضای چک با نمونه امضای موجود در بانک، لازم است نمونه امضای وکیل در سیستم و فرمهای بانک نیز اخذ شود. بدیهی است بدون تطبیق نمونه امضای وکیل در بانک، امکان انتساب مسئولیت تضامنی به نماینده وجود ندارد. و صحت

۱. Financial intelligence unit (مرکز اطلاعات مالی)

۲. مواد ۶۵ و ۵۶ آیین نامه ماده ۱۴ قانون مبارزه با پولشویی و ابلاغیه شماره ۹۲۹۸۶/ت/۵۷۱۰۱ ه مورخ ۹۸/۷/۲۲ معاون اول ریاست جمهوری.

۳. گروه ویژه اقدام مالی (Financial Action Task Force)

صدور چک به نمایندگی، منوط به رعایت اختیارات تفویض می‌باشد (جلالی و خاکشورقره‌جقه وسعیدی، ۱۴۰۱: ۱).

مسئولیت نماینده در شرکتهای تجاری با محوریت قانون تجارت به تفکیک هریک از انواع شرکتهای موضوع قانون تجارت (محسنی و قبولی درافشان، ۱۳۹۴: ۱۲۷-۱۴۶) نمونه‌ای دیگر از نمایندگی قراردادی می‌باشد، ممکن است شخص حقوقی، وزارتخانه‌ها یا نهادهای عمومی غیردولتی از قبیل بنیاد شهید و شهرداریها باشند که به موجب قانون ایجاد شده‌اند یا شرکت دولتی موضوع ماده ۴ قانون محاسبات عمومی مصوب ۱۳۶۶ باشد^۲ یا شخص حقوقی باشد که به موجب قانون ایجاد شده اما عنوان شرکت دولتی یا موسسه عمومی غیردولتی نداشته باشد (مانند بانکها). در هر صورت برای امضای چک لازم است افراد خاصی به بانک مربوطه معرفی شوند و مسئولیت تضامنی چک متوجه فرد معرفی شده می‌باشد حتی اگر متعاقبا آن شخص از سمت مربوطه برکنار شود چراکه وصف تجریدی اسناد تجاری و اصل استقلال امضاءها و لزوم حفظ حقوق دارندگان با حسن نیت چک، ایجاب می‌کند که تغییرات بعدی در درون شخص حقوقی، تاثیری در اعتبار چک نداشته و سالب مسئولیت امضاءکنندگان نباشد، ضمن اینکه قانون صدور چک نیز صراحتا امضاءکننده را مسئول می‌شناسد بنابراین معافیت نماینده به دلیل جدایی شخصیت اشخاص حقوقی از شخصیت مدیران آنها بر خلاف نص قانون بوده و موجه نمی‌باشد (درویشی هویدا، ۱۳۹۵: ۱۹-۳۱).

^۱ . قانون فهرست نهادها و موسسات عمومی غیردولتی مصوب ۱۳۷۳.

^۲ . «واحد سازمانی مشخصی که با اجازه قانون ایجاد شده یا به حکم قانون و یا دادگاه صالح ملی شده یا صادره گردیده و به عنوان شرکت دولتی شناخته شده باشد و بیش از ۵۰ درصد سرمایه آن دولتی باشد»

در صورتی که شخص حقوقی توسط اشخاص (حقیقی یا حقوقی) در قالب شرکت یا موسسه ایجاد گردد، با توجه به ممنوعیت شرکتهای در شرف تاسیس از برداشت وجه،^۱ لذا امکان افتتاح حساب جاری دارای دسته چک تا قبل از تاسیس وجود ندارد تا نمایندگی در صدور چک مطرح باشد، لکن پس از ثبت شرکت، امضای نمایندگانی که به عنوان امضاء دار به بانک معرفی و بانک اختیارات آنان را حسب صورتجلسه هیات مدیره و آگهی آخرین تغییرات شرکت احراز نماید، در فرم افتتاح حساب و سیستم بانک ثبت می‌گردند. در هر صورت بانک باید اطمینان حاصل کند هر فردی که به نمایندگی از مشتری عمل می‌کند مجوز این کار را داشته و او را شناسایی و احراز هویت نماید. همین‌طور با استفاده از داده‌ها و اطلاعات منابع موثق، ذینفع حقیقی را نیز شناسایی نماید (مهجوریان قمی، ۱۳۹۵: ۵۹). در نهایت نمایندگی در امضای چک پذیرفته شده و در سیستم بانک ثبت می‌شود. بدیهی است مسئولیت تضامنی موضوع ماده ۱۹ قانون صدور چک متوجه اشخاص حقیقی مندرج در گواهی عدم پرداخت صادره بر اساس سیستم بانک می‌باشد. به منظور جلوگیری از صدور گواهی عدم پرداخت چک بنام نماینده‌ای که بانک از زوال نمایندگی وی مطلع نشده است پیشنهاد می‌گردد سیستم یکپارچه بین ثبت شرکتهای و شبکه بانکی برقرار شود، تا از تحمیل مسئولیت تضامنی به مدیران قبلی به دلیل عدم اعلام تغییرات به بانک، جلوگیری به عمل آید. البته در اجرای ثبت تفسیر اداره کل حقوقی سازمان ثبت اسناد^۲ مانع تحمیل مسئولیت تضامنی به امضاء داران

^۱ . ماده ۱۹ قانون تجارت.

^۲ . بند ۱۰-۴ و ۱۰-۵ توصیه شماره ۱۰ گروه ویژه اقدام مالی.

^۳ . تجربیات نویسنده دوم در اداره حقوقی بانک کشاورزی.

^۴ . نامه شماره ۹۴۳۲/۱۴ سال ۱۳۷۱ مبنی بر اینکه اجرای ماده ۲۵۰ آیین نامه اجرای اسناد رسمی و ماده ۱۸ قانون صدور چک ناظر به مواردی است که چک به نمایندگی و وکالت از طرف صاحب حساب صادر شده است و چکهایی که از سوی شرکتهای و موسسات به امضاء دارنده حق امضاء می‌رسد از شمول این ماده خارج است.

شرکتها و موسسات شد با اینکه نماینده شخص حقوقی و صادرکننده چک بودند، شاید حمایت از امضاء دارانی که نقشی در عدم پرداخت چک نداشتند هدف بوده اما به نظر می‌رسد تحدید دایره شمول قانون با چنین تفسیر موسعی موجه نباشد. در هر صورت این تفسیر نهایتاً بتواند در اجرای ثبت کاربرد داشته باشد چراکه اداره حقوقی دادگستری در نظریه مشورتی اعلام کرده است که «اجرائیه باید با توجه به صراحت ماده ۲۵۲ آیین نامه موصوف علیه امضاء کنندگان مجاز چک و صاحب حساب متضامناً صادر شود».^۱ برخی صرفاً مسئولیت نماینده اشخاص حقوقی در صدور چک را ناشی از خروج از حدود اذن و اختیار می‌داند (جوانمرد و فلاحی خوشبچی، ۱۴۰۲: ۱). که این امر هم با توجه به صراحت قانون مبنی بر مسئولیت تضامنی نماینده، قابل قبول به نظر نمی‌رسد.

۴. مسئولیت نماینده در مواد ۱۹ و ۲۳ قانون اصلاحی چک

قانون تجارت به عنوان قانون پیشتاز در زمینه چک بسیاری از حقوق دارنده همانند مسئولیت تضامنی متعهدین چک را به رسمیت شناخته و قانون صدور چک، نه تنها تعرضی نسبت به حقوق موجود در قانون تجارت نظیر مسئولیت تضامنی ضامنین و ظهرنویسان ندارد بلکه بادرج مواردی مانند مسئولیت تضامنی صاحب حساب و نماینده در ماده ۱۹ و مسئولیت کیفری صادرکننده چک و امکان وصول چک از طریق اجرای ثبت (براتی، ۱۳۹۹: ۱۰۵). حمایت بیشتری از دارنده چک نموده است. در واقع چک علی‌رغم اینکه سند عادی است اما به موجب ماده ۱ قانون صدور چک ۱۳۵۵ در حکم سند لازم‌الاجرا محسوب شده (شمس، ۱۳۹۱: ۱۴۳) و همین ویژگی لازم‌الاجرا بودن و تضامنی بودن مسئولیت نماینده، چک را تا حدودی از اسناد عادی و حتی اسناد تجاری دیگر متمایز می‌نماید (الماسی، ۳۱۰: ۱۴۰۰). یعنی چک

^۱ شماره ۱۸۶۴/۷ در سال ۱۳۷۱ در سایت <http://shamslawyers.com>

بدون نیاز به دادگاه از طریق مراجعه به اداره‌ی ثبت، قابلیت صدور اجرائیه دارد، اما آیا علیه نماینده نیز اجرائیه ممکن است؟ ذکر عبارت «صادرکننده» در ماده ۲ همین قانون، چنین به ذهن متبادر می‌نماید که صدور اجرائیه علیه نماینده ممکن نیست اما با توجه به اینکه کلمه «صادرکننده» اطلاق دارد و ماده ۱۹۰ آیین نامه اجرایی مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا با بکاربردن همزمان عبارت «صاحب حساب» و «صادرکننده» اطلاق قانون را پوشش داده و صراحتاً مسئولیت ایندو را تضامنی تلقی نموده‌است، اما به نظر می‌رسد پیش بینی مسئولیت تضامنی در آیین نامه اجرایی بدون پیش‌بینی آن در قانون موردنظر، با توجه به خلاف قاعده بودن مسئولیت تضامنی، موجه نباشد.

نکته مورد اختلاف در خصوص صدور اجرائیه از طریق اجرای احکام دادگستری می‌باشد که قانونگذار در ماده ۲۳ قانون اصلاحی سال ۱۳۹۷ صراحتاً عبارت «صاحب حساب» و «صادرکننده» را ذکر نموده بدون اینکه تضامنی بودن مسئولیت آنان را تصریح نماید. در این خصوص دو تحلیل قابل ارائه است تحلیل اول اینکه به استناد اصل استصحاب، بقای ماده ۱۹ قانون صدور چک قابل استنباط بوده و قید کلمه «هر دو» در ماده مذکور به منزله تضامنی بودن مسئولیت تلقی و اجرائیه علیه هر دو قابل صدور می‌باشد. با توجه به قید «وکالت در صدور چک» در تبصره ۲ ماده ۵ مکرراً اصلاحی سال ۱۳۹۷ لذا ماده ۱۹ قانون صدور چک ۱۳۸۲ مبنی بر مسئولیت تضامنی وکیل نسخ نگردیده است (هجینی نژاد و گنج بخش، ۱۴۰۰: ۲۸۰). تحلیل دوم اینکه در حقوق ایران تضامن به معنی ضامن یکدیگر شدن (معین، ۱۰۹۳: ۱۳۷۱) و مسئولیت تضامنی خلاف اصل بوده و نیاز به تصریح دارد. بنابراین نمی‌توان با تفسیر موسع قانون، مسئولیت فردی که صراحتاً تضامنی شناخته نشده‌است را تضامنی دانست (اسکینی، ۱۳۸۸: ۷۳-۹۰). کمالینکه برخی گفته‌اند سخن فقهای امامیه در باب موجبات

ضمان از تقصیر و تعدی و تفریط بدلیل این است که اصل عدم ضمان بوده و برای تحقق ضمان، فعل یا ترک فعل ناروا و غیرمتعارف (تقصیر) لازم است (صفایی، ۱۳۹۹: ۱۶۵). حتی ماده ۹۴ قانون امور حسبی نیز در خصوص تعدی و تفریط چندقیم با شرکت یکدیگر، حکم تضامن خلاف اصل را برای حفظ حقوق محجور و بر اساس مصلحت او مقرر نموده است (امامی، ۱۳۹۹: ۱۶۳). برخی محاکم نیز مسئولیت تضامنی را محدود به موردی دانسته که در قرارداد یا قانون تصریح شده باشد یا موضوع به حکم طبیعت خود تجزیه ناپذیر باشد به عنوان نمونه دیوان عالی کشور (شعبه ۶) مسئولیت تضامنی صادرکنندگان سفته را مردود اعلام نموده است^۱ به دلیل اینکه ماده ۲۴۹ قانون تجارت مسئولیت تضامنی را محدود به موارد خاص نموده و شامل دهندگان سفته نمی‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۲۰۷). برخی هدف اصلی تضامن را این می‌دانند که دین کامل و تقسیم نشده باقی بماند چون جوهره تضامن بر «مبنای نمایندگی» تبیین گردیده (جنیدی، بی‌تا: ۳۵) و تضامن مانع انقسام دین به تعداد متعهدین می‌شود. (جعفری لنگرودی، ۱۳۵۲: ۲۸۲) تبیین تضامن بر پایه نمایندگی باعث شده است مسئولیت ضمیمه-ای (تضامنی) از مسئولیت تضامنی متمایز گردد چراکه در مسئولیت ضمیمه‌ای مسئولین متعدد بدون وجود رابطه نمایندگی، در برابر دائن متعهد شده و ذمه هر یک از آنان به ذمه دیگری ضمیمه می‌شود (جعفری بهزاد کلائی و محمدی، ۱۳۹۸: ۶۱-۸۷). اگرچه در حقوق ما مسئولیت تضامنی در سایه اشتراکاتش با مسئولیت تضامنی به فراموشی سپرده شده اما مفهوم آن در قوانین وجود دارد، با توجه به اینکه در هر دو موضوع تعهد واحد و منبع تعهد متعدد است بنابراین در عمل همه مسئولین در مقابل زیان دیده بطور جداگانه مسئول هستند اما در مسئولیت تضامنی به دلیل فقدان نمایندگی، آثار فرعی تضامن بر آن مترتب نمی‌شود

۱. در رای شماره ۱۴۸۱-۱۳/۹/۲۷

یعنی پرداخت‌کننده بدون وجود رابطه حقوقی بین مسئولین نمی‌تواند به شخص دیگر مراجعه کند مگر اینکه با در نظر گرفتن انصاف و عدالت توزیعی بر مبنای قایم مقامی خاص غیرقراردادی اجازه داد که پرداخت‌کننده، بتواند بخشی از خسارت پرداختی را از سایر مسئولین مطالبه نماید (یزدانیان و نیازی، ۱۳۹۳: ۱۲۷-۱۶۴). فارغ از رابطه مسئولین چک، اساساً تجزیه ناپذیری یک تعهد ممکن است مطلق (ذاتی) یا نسبی (قراردادی) یا قانونی باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۱۸۲-۱۸۵). در حقوق فرانسه اصل بر قابل تجزیه بودن تعهدات است (سیفی زیناب و شریفی و بهرامپوری، ۱۳۹۹: ۱۸۳). یعنی علی‌الاصول تجزیه ناپذیری و تضامن خلاف قاعده بوده و تعدد متعهدین موجب تجزیه تعهد می‌گردد مگر اینکه خلاف آن در قرارداد یا قانون پیش بینی شده باشد^۱ یا دین ذاتاً تجزیه ناپذیر باشد مانند آنچه در ماده ۱۲۲۲ قانون فرانسه با این عبارت آمده است که «هر یک از اشخاصی که مشترکاً دین غیر قابل تجزیه را تعهد نمایند، ضامن کل دین می‌باشند هر چند، تعهد مبتنی بر تضامن نبوده باشد» (نوری، ۱۳۸۰) بنابراین در صورت غیر قابل تجزیه دین، تعدد متعهدین و اراده آنان نمی‌تواند باعث تجزیه آن شود و مسئولیت همچنان تضامنی است، با اینحال صرف غیرقابل تجزیه بودن دین نمی‌تواند دلیل مسئولیت تضامنی صاحب حساب و صادرکننده چک باشد. چون وحدت طلب ناظر به طلب مدنی است نه طلب تجاری. در حقوق مدنی، تجزیه دین بدین صورت که مدیون بتواند قسمتی از دین را بپردازد و قسمت دیگر را بعداً پرداخت کند، امکان پذیر نیست.^۲ چراکه در حقوق مدنی، قصدانشاء بر اساس اصل حاکمیت اراده در اعمال

۱. ماده ۱۳۲۰ قانون مدنی اصلاحی ۲۰۱۶

۲. ماده ۱۳۰۹ قانون مدنی فرانسه

۳. ماده ۲۷۷ ق.م.

حقوقی، نقش ممتازی در تحقق عقد و دین دارد (شهیدی، ۱۳۹۰: ۱۳۲). یعنی اگر قصد طرفین بر غیرقابل تجزیه بودن دین باشد، واریز قسمتی از دین به صندوق دادگستری باعث برائت ذمه نسبت به قسمت پرداخت شده نمی‌گردد^۱ در حقوق مدنی فرانسه نیز داین نمی‌تواند مدیون را مجبور به پرداخت بخشی از بدهی، حتی به اندازه سهم طلبکار از کل طلب نماید (سنهوری، ۱۹۵۸م: ۲۲۹) اما در مورد اسناد تجاری، تجزیه دین امکان پذیر است یعنی اگر مبلغی از برات پرداخت شود به همان اندازه برات دهنده و ظهرنویسها بری می‌شوند.^۲ (اسکینی، ۱۳۸۶: ۱۴۹). البته در حقوق مدنی ایران نیز برخی تجزیه دین را مجاز می‌دانند چون معتقدند هرداین در ازای تملک نیمی از حصه شریک خود، نصف حصه خود را به طلبکار دیگر تملیک می‌کند و داین با دریافت بخشی از طلب به تقسیم دین رضایت می‌دهد (ایزانلو و میرشکاری، ۱۳۸۸: ۱۱۲-۹۱). و گروه مخالف، عدم امکان برابری در تقسیم و مساوی نبودن دو ذمه را دلیل عدم امکان تقسیم آن می‌دانند (حلی، بی‌تا: ۲۲۸). برخی دیگر تقسیم دین را از مصادیق (بیع دین به دین) شمرده و به دلیل حرمت بیع دین به دین، تقسیم دین را حرام می‌دانند (سرخسی، ۱۳۳۱: ۳۸؛ کاشانی، بی‌تا: ۶۵) در هر صورت قراردادهای تجارتي مشمول قانون تجارت و قراردادهای مدنی از هر جهت تابع حقوق مدنی می‌باشند، ضمن اینکه در قراردادهای تجارتي نیز، هرگاه نص خاصی در قوانین تجاری نباشد، قواعد مدنی باید رعایت شود (صفایی، ۱۳۹۴: ۴۲). در حقوق ایران در مورد شرکتهای تضامنی چون اعتبار شرکای تضامنی در شناسایی شرکت تاثیر دارد و هدف این است که طلبکار وثیقه اعتباری بیشتری پیدا کند و به حق خود برسد (کاتوزیان، ۱۳۹۸: ۲۳۹-۲۴۰). لذا چنانچه شرکت تضامنی مشتری بانک باشد لازم است بانک به اندازه کافی ساختار این شرکتها را برای شناسایی شرکای اصلی

۱. ماده ۲۷۳ ق.م.

۲. ماده ۲۶۸ ق.م.

بررسی نماید (کاکس، ۱۳۹۷: ۱۵۰). در واقع شرط تضامن چون مانع تجزیه طلب می‌شود به سود طلبکار است. اگر چه تعهد ذاتاً قابل تجزیه بوده و تجزیه ناپذیری قراردادی امری اعتباری و نسبی است که برای استفاده از مزیت آن به تعهدهای تضامنی افزوده می‌شود (کاربونر، ۱۹۷۶). بنابراین در طلب مدنی یا تجاری بحث وحدت دین و عدم انقسام دین به منظور حمایت از داین است نه اینکه نفس دین غیر قابل تقسیم باشد چراکه عدم قبول بخشی از طلب، حق داین است، نه اینکه تکلیفی باشد که مانع وصول بخشی از طلب شود. یعنی اگر شرط تضامن در قرارداد یا قانون پیش بینی نشده باشد اصل بر قابل تجزیه بودن و عدم تضامن است، از طرفی مقایسه مسئولیت وکیل در قانون مدنی و قانون صدور چک نشان می‌دهد که مسئولیت وکیل ناشی از این است که ماهیت چک یکنوع اقرار به دین می‌باشد (احمدی و بیراوند، ۱۴۰۰: ۱۱۷-۱۳۲).

در مجموع چنانچه در قانون صدور چک صراحتاً تضامنی بودن مسئولیت نماینده قید نشود، تعهد تضامنی تلقی نمی‌شود، چون هم تعهد ذاتاً تجزیه پذیر است و هم اینکه شرط تضامن قانونی و قراردادی وجود ندارد. در هر صورت قید کلمه «تضامن» در برخی مواد قانون صدور چک و قانون تجارت نشان می‌دهد که دین ناشی از چک ذاتاً تجزیه پذیر است که قانونگذار ناچار از تصریح به تضامن شده بنابراین اصل بر عدم تضامن می‌باشد.

۵. وضعیت نمایندگی در مقررات چک در انگلستان

در حقوق انگلستان مقررات برات در قانون برات مصوب ۱۸۸۲ و مقررات چک در قانون چک مصوب ۱۹۵۷ و ۱۹۹۲ تقریباً شبیه یکدیگر هستند (جودج، ۱۹۹۹: ۴۵۰) یعنی طبق قانون سال ۱۸۸۲ مقررات برات شامل چک نیز می‌شود مگر مواردی که مشخص شده باشد. در واقع چک یکنوع براتی است عهده بانک (کوپر، ۱۹۸۰: ۱۳۱) و به صورت عندالمطالبه (جودج،

۲۰۰۶: ۳۳۳) که بانک بدهی صادرکننده چک به دارنده را از محل اعتبار نزد خود پرداخت می‌کند. ضمن اینکه چک هم مانند برات می‌تواند قابل پرداخت به وجه نقد یا دستوری باشد.^۱ در هر صورت نکته مهم در مورد برات و چک این است که قابل پرداخت به هویت ساختگی یا ناموجود نیستند. (کسی که برای صادرکننده موجودیت ندارد) البته جایی که گیرنده در عالم واقع وجود داشته اما ارتباطی با قصد صادرکننده نداشته باشد باز هم ساختگی محسوب می‌شود.^۲

ظهنویسی نیز علی‌الاصول با امضاء صورت می‌گیرد اما مهر هم کفایت، با اینکه امکان پرداخت برات به دو یا چند گیرنده یا ظهنویس وجود دارد (مگر یکی نماینده بقیه باشد)، اما امضای چک برای انتقال بخشی از مبلغ یا انتقال به دو یا چند نفر ظهنویس متعدد، انتقال معتبری نیست (جودج، ۲۰۰۶: ۳۳۶). در مورد امضای چک به نمایندگی نیز اساساً امضاءکننده به عنوان نماینده دارای اختیارات محدودی است و اصیل فقط در محدوده اختیارات واقعی نماینده مقید است.^۳ افرادی که در سمت نمایندگی امضاء می‌کنند در صورتی که به صراحت اعلام نمایند که به عنوان نماینده امضاء می‌کنند شخصاً مسئولیتی ندارند، اما صرف بکاربردن کلماتی که او را به عنوان نماینده توصیف کند یا پرکردن عنوان و کالت و نماینده، او را از مسئولیت شخصی معاف نمی‌کند. در موارد شک، دادگاه می‌تواند به ارتباط موقعیت‌ها توجه کند (جودج، ۲۰۰۶: ۳۳۶). با توجه به اینکه اهلیت قانونی صدور چک همان اهلیت قانونی انعقاد قرارداد است لذا بچه‌ها نمی‌توانند مسئول چک باشند اما جایی که چک برای رفع نیازهای ضروری وی باشد تامین‌کننده وجه می‌تواند براساس قرارداد تحت تعقیب قرارگیرد

^۱Act 1957, 4(2)(b).

^۲Indutton V. Attenborough & son [1897] AC 90

^۳. A per Pro

در واقع هیچ کس مسئول چک نیست مگر اشخاص دارای اهلیت که به عنوان صادرکننده، امضاءکننده و ظهرنویس امضاء کردند (جودج، ۱۹۹۹: ۴۵۴).

در خصوص دارنده چک سه دسته دارنده وجود دارد: (دارنده، دارنده برای ارزش، دارنده در زمان سررسید)

الف) دارنده (Holder) همان گیرنده یا ظهرنویس چک است که در مقام مالک چک یا حامل-چک می باشد. (جودج، ۲۰۰۶: ۳۳۶) از آنجاییکه ظهرنویسی جعلی بی اعتبار است لذا دارنده چک تحت ظهرنویسی جعلی، دارنده چک محسوب نمی شود، در واقع این دارنده چک است که می تواند دارنده برای ارزش یا دارنده در زمان سررسید باشد (جودج، ۱۹۹۹: ۴۵۹).

ب) دارنده برای ارزش (Holder for value) شخصی که در ارتباط با ارزشی که در هر زمانی داده شده است می تواند آن ارزش را مطالبه کند دارنده برای ارزش است مشروط به فقدان نقص به عنوان انتقال دهنده. سه مدل دارد:

اول: گیرنده ارزش (Payee for value). جایی که چک قابل پرداخت است به شخصی که عوض را پرداخته است، چنین دارنده ای هرگز نمی تواند فقط از طریق انتقال چک، دارنده در سررسید محسوب شود.

دوم: دارنده چک روی ارزشی است که هر زمانی داده شده است حتی اگر خودش عوض را نداده باشد.

سوم: دارنده ای که خودش ارزش را داده است.

ج) دارنده در سررسید (Holder in due course)، همان شخص با حسن نیتی است که چک برای ارزش با رعایت قواعد ظاهری چک، قبل از سررسید بدون اطلاع از اینکه چک قبلا

^۱Jones (R.E) Ltd V. Waring and Gillow Ltd [1926] All ER 36.

پرداخت نشده است و بدون اطلاع از نقض عنوان شخصی که چک را به او انتقال داده است مالک چک شده است (جودج، ۲۰۰۶: ۳۳۷) دارنده‌ای که شخصا ارزشی را داده است می‌تواند دارنده در سررسید چک باشد اگر بقیه مقررات بخش ۲۹ قانون چک را رعایت کند (جودج، ۱۹۹۹: ۴۵۹).

با توجه به اینکه چک سندی قابل انتقال است لذا صادرکننده با امضای روی چک دستور انتقال چک را می‌دهد. امضاء می‌تواند سفید یا برای شخص خاصی باشد. امضای سفید در جایی است که گیرنده صرفاً اسمش را ظهر چک امضاء می‌کند و چک تبدیل به سند حامل می‌شود ممکن است چک با ظهرنویسی قابل پرداخت در وجه شخص خاصی باشد (جودج، ۲۰۰۶: ۳۳۶) در هر صورت امضای سفید باعث می‌شود چک بوسیله حامل تبدیل شود به چک قابل پرداخت در وجه ظهرنویس خاص یا به شخص خاص یا دستور خاص یا اشخاص دیگر که ظهرنویس چک هستند.

چک حامل با تسلیم و چکی که دستور پرداخت دارد با ظهرنویسی منتقل می‌شود. انتقال دهنده چک حامل مسئول انتقال نیست چرا که چک فاقد امضای او می‌باشد. در انتقال چک برای ارزش، انتقال دهنده آگاه به حق انتقال است و نباید عملی انجام دهد که باعث بی اعتباری چک شود (جودج، ۲۰۰۶: ۳۳۶). در خصوص نحوه تسویه علی‌الاصول چک یا با پرداخت از سوی صادرکننده تسویه می‌شود یا با پرداخت از سوی بانکها برای چکی که بانکها تسویه می‌کنند اگرچه تسویه چک روی حقوق گیرنده و طرفی که با امضای جعلی ممکن است پولی بدست آورده باشد تاثیر نمی‌گذارد (جودج، ۲۰۰۶: ۳۳۹).

با توجه به اینکه رابطه بانک و مشتری رابطه اعتباردهنده و بدهکار است (بجز وقتی که مشتری تقاضای پرداخت داده باشد) بنابراین بانک مسئول پرداخت پول مشتری می‌باشد، درواقع

وقتی حساب مشتری موجودی دارد بانک چکی که صحیحا کشیده شده است را می‌پردازد. اما وقتی موجودی حساب کافی نباشد بانک می‌تواند پرداخت را رد کند مگر توافق علیحده ای باشد که چک تا مبلغ محدودی پرداخت شود. (اعتبار در حساب جاری) همینطور جایی که چک بوسیله چک تضمینی یا کارت پوشش داده شود تا مبلغ محدودی توسط بانک پرداخت خواهد شد. در واقع جایی که موجودی حساب مشتری کافی برای پرداخت وجه چک نباشد، بانک می‌تواند از پرداخت چک خودداری کند مگر اینکه مشتری تسهیلات اعتبار در حساب جاری داشته باشد که می‌تواند تا اندازه‌ای که توافق شده است چک صادر نماید و بانک پرداخت نماید. این وضعیت بر اساس دستور پرداختی است که شخص به بانک می‌دهد تا در مواقع معین، مبالغ مشخصی را بپردازد، اختیار مذکور نیاز به عمل در سررسید پرداخت دارد و بانک تعهدی به رصد وضعیت حساب و پرداخت بعدی ندارد وقتی موجودی حساب کافی است.^۱

در مجموع بررسی مقررات فوق نشان می‌دهد مقررات چک در انگلستان مشابه قانون تجارت ایران است. لکن برخلاف مقررات ایران، چک حامل در مقررات انگلستان مجاز می‌باشد و با توجه به اینکه خرید دین ناشی از چک مستلزم انتقال چک به بانک می‌باشد و نظر به اینکه چک حامل به سهولت قابل انتقال چک است لذا خرید دین براحتی میسر می‌باشد. در مورد چکهای صادره در وجه شخص خاص نیز مقررات ظهرنویسی در حقوق انگلستان نشان می‌دهد که خرید دین ناشی از چک با ظهرنویسی قابل تحقق می‌باشد. بنابراین تنزیل چک از طریق انتقال چک از سوی دارنده چک (اعم از حامل یا شخص خاص) به سهولت ممکن بوده و مانعی ندارد. ضمناً مقررات انگلستان اجازه ارائه خدمت اعتبار در حساب جاری را بدون تنظیم قرارداد

(Whitehead V. National Westminster Bank Ltd (1982) The Times. 9 June)

خرید دین داده است بنابراین بانکها می توانند نسبت به تامین موجودی حساب جاری مشتریان خاص برای پرداخت چک اقدام نمایند. در خصوص نمایندگی در صدور چک، نیز مقررات انگلستان نشان می دهد مسئولیت نماینده محدود به نمایندگی وی بوده و به صورت تضامنی نمی باشد و محجورین نیز به دلیل فقدان اهلیت نمی توانند چک صادر نمایند تا مسئول قلمداد شوند، در واقع هیچ کس مسئول چک نیست مگر اشخاص دارای اهلیت که به عنوان صادرکننده، امضاءکننده و ظهرنویس امضا کرده اند.

۶. تاثیر موضوع نمایندگی چک بر خرید دین چک

خرید دین قراردادی است که به موجب آن شخص ثالثی دین مدت دار بدهکار را به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی خریداری می نماید. بانکها می توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت تمامی بخش های اقتصادی، دیون موضوع اسناد و اوراق تجاری مدت دار متقاضیان را خریداری نماید.^۱ عملیات مربوط به خرید دین تا سال ۱۳۶۷ بر مبنای آیین نامه موقت تنزیل اسناد و اوراق مصوب ۱۳۶۶/۹/۲۴ شورای پول و اعتبار، انجام می گرفت. با تصویب قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران^۲ عقد خرید دین به ۱۱ عقد مذکور موضوع قانون عملیات بانکی بدون ربا (مصوب ۱۳۶۲) افزوده شد.

با توجه به اینکه در تنزیل اسناد تجاری نوعا قصد فرد، همان بیع دین است و حسب مقررات بانکی به عنوان خرید دین پذیرفته شده است لذا به عنوان ابزاری کارآمد در قالب عقد خرید دین قابل تحلیل می باشد (مبین و امیرحسینی، ۱۳۹۴: ۹۴). در عملیات بانکی چنانچه

۱. مواد ۸۶ و ۸۷ تصویب نامه شماره ۹۸۲۹۷/ت/۴۶۷۳۸/ه مورخ ۱۳۹۰/۵/۱۲ هیات وزیران در خصوص الحاق بخش های ۱۴، ۱۵ و ۱۶ به آیین نامه فصل سوم عملیات بانکی بدون ربا.

۲. ماده ۹۸.

مشتری شناخته شده و دارای حساب جاری فعال نزد بانک باشد و به صورت مقطعی قادر به تکمیل موجودی حساب خود برای پرداخت چکهای صادره نباشد، ممکن است از بانک تقاضا نماید تا با تامین موجودی حساب وی، مانع برگشت چکهای صادره شود. با توجه به اینکه در این حالت چکها به قبض بانک داده نمی‌شود، لذا به نوعی خدمت اعتبار در حساب جاری محسوب شده که در قالب عقد خرید دین از طریق واگذاری دین ناشی از چک صادره، صورت می‌گیرد. در این حالت چگونگی مسئولیت نماینده روی تقویت حقوق بانک بسیار موثر است، چراکه هرچه تعداد مسئولین پرداخت چک بیشتر باشد بانک به عنوان دارنده چک موقعیت مستحکم تری خواهد داشت. اما چنانچه دارنده چک قصد واگذاری چک وعده‌دار را زودتر از سررسید داشته باشد این خدمت نوعی تنزیل محسوب شده که در قالب خرید دین قابل انجام می‌باشد. با توجه به اینکه مشتری به عنوان دارنده چک، با واگذاری چک مدت دار به بانک قصد دریافت وجه نقد را دارد لذا موضوع نمایندگی در صدور چک تأثیری در رابطه مشتری و بانک ندارد چرا که تمامی مسئولیت نماینده منحصر به نمایندگی در صدور است و نمایندگی در ظهرونی خروج موضوعی دارد. اما مسئولیت صادرکننده چک و نماینده نسبت به بانک به عنوان دارنده نهایی چک، تأثیر دارد. بنابراین واگذاری چک به بانک در قالب تنزیل و یا در قالب اعتبار در حساب جاری میسر است که هر دو در قالب عقد خرید دین صورت می‌گیرد. مقایسه خدمت تنزیل چک در قالب خرید دین با خدمت اعتبار در حساب جاری در قالب خرید دین نشان می‌دهد که رابطه این دو در صنعت بانکداری رابطه عموم و خصوص من وجه است، چراکه هر دو می‌توانند در قالب خرید دین صورت گیرند و می‌توانند به صورت خدمت بانکی مستقل از عقد خرید دین نیز ارائه گردند. با توجه به اینکه در صنعت بانکداری ایران، اعطای تسهیلات خارج از عقود اسلامی به دلیل شبهه ربوی بودن دریافت سود میسر نمی‌باشد

لذا چاره ای جز استفاده از عقد خرید دین برای ارائه این دو خدمت وجود ندارد. از طرفی چون مسئولیت نماینده منحصر به نمایندگی در صدور چک است لذا نتیجه بحث می‌تواند روی خرید دین از صادرکننده چک موثر باشد (خدمت اعتبار در حساب جاری). در ذیل تاثیر تغییرات قانون صدور چک در سال ۱۳۹۷ روی خرید دین چک بررسی می‌گردد:

الف) شناسایی آورندگان

قبل از اصلاح قانون صدور چک در سال ۱۳۹۷، در خرید دین چک به منظور ارائه خدمت اعتبار در حساب جاری، شناسایی ارائه دهندگان چک به دلیل عدم قبض و اقباض چک و عدم امکان احراز تحقق دین ممکن نبود و این خطر وجود داشت که بیع دین به لحاظ عدم احراز مبیع (دین) باطل شود، لکن متعاقب اصلاح قانون صدور چک علاوه بر اینکه بانکهای - توانند با کنترل سامانه صیاد و اطمینان از صدور چک و تحقق دین اقدام به خرید دین ناشی از چک نمایند، به دلیل افزایش مسئولیت نماینده در قانون اصلاحی صدور چک، بانکها می - توانند علاوه بر صاحب حساب، اقدام قانونی علیه نماینده نیز معمول نمایند. وس با تشدید مسئولیت نماینده، اساسا امکان برگشت چک به طور محسوسی کاهش می‌یابد.

ب) اطمینان از سررسید چک ها

علی الاصول در خرید دین به منظور ارائه خدمت اعتبار در حساب جاری، سقف اعتباری مشخصی برای مشتری از سوی بانکها در نظر گرفته می‌شود تا چک‌های صادره از سوی مشتری تا سقف تعیین شده قابل پرداخت باشد، اما ابزاری برای تعیین سقف اعتبار و مدت اعتبار وجود ندارد، با اصلاح قانون صدور چک این امکان فراهم شد تا بانکها با کنترل سامانه صیاد از تعداد چک‌های صادره از سوی مشتری و ارقام و سررسید آنها اطمینان حاصل نموده و مبنای مشخصی برای تعیین مبلغ و مدت قرارداد خرید دین در اختیار داشته باشند، ضمن

اینکه سود بانک بر مبنای فاصله زمانی بین سررسید چک‌ها و تنظیم قرارداد خرید دین
براحتی قابل محاسبه می‌باشد.

در خرید دین به منظور ارائه خدمت تنزیل چک، با توجه به اینکه سابقاً امکان احراز مالکیت
دارنده چک به عنوان واگذارنده چک وجود نداشت لذا احتمال صوری شدن دین و فقدان
مبیع، منافع بانک را تهدید می‌کرد لکن با اصلاح قانون صدور چک، امکان احراز واقعی بودن
دین وجود دارد.

با توجه به اینکه در اعتبار در حساب جاری، واگذاری چک از سوی صادرکننده در جایی
موضوعیت دارد که صادرکننده چک این احتمال را می‌دهد که قادر به تامین موجودی حساب
خود در سررسید چک نباشد و به همین دلیل با تنظیم قرارداد خرید دین اقدام به واگذاری
دین خود به بانک نموده تا بانک با تکمیل موجودی حساب مشتری مانع برگشت چک شود،
بنابراین در عمل برگشتی رخ نمی‌دهد تا مراجعه به نماینده و مسئولیت‌های نماینده
موضوعیت داشته باشد. اما در تنزیل این دارنده چک است که اقدام به واگذاری دین چک در
قالب خرید دین می‌نماید، لذا مسئولیت صادرکننده و نماینده وی در قبال دارنده به بانک
منتقل شده و بانک در مقام دارنده چک دارای حقوق لازم در مراجعه به نماینده می‌باشد
بنابراین وضعیت مسئولیت نماینده روی حقوق بانک موثر است.

نتیجه گیری

در خصوص تاثیر نمایندگی روی خرید دین ناشی از چک می‌توان گفت چنانچه عقد خرید
دین به منظور ارائه خدمت اعتبار در حساب جاری منعقد شده و صادرکننده چک، دین ناشی
از چک را به بانک انتقال دهد با توجه به اینکه این اقدام منجر به تامین موجودی حساب
توسط بانک می‌گردد لذا برگشتی صورت نمی‌گیرد تا میزان مسئولیت نماینده قابل طرح

باشد اما چنانچه عقد خرید دین به منظور ارائه خدمت تنزیل منعقد شود و دارنده چک اقدام به واگذاری دین ناشی از چک به بانک نماید، با توجه به اینکه بانک در زنجیره دارندگان چک قرار می‌گیرد لذا میزان مسئولیت نماینده و تفاسیر مطروحه در تشدید مسئولیت نماینده با مقایسه مواد ۱۹ و ۲۳ قانون صدور چک می‌تواند روی حقوق و منافع بانک موثر باشد.

در قانون تجارت، مباشرت صاحب حساب در صدور چک بواسطه مالکیت نسبت به وجوه اهمیت داشت، اما قانون صدور چک، ضمن تفکیک بین صاحب حساب و امضاء کننده، علاوه بر اینکه مسئولیت های کیفری برای نماینده در نظر گرفت با لازم الاجرا دانستن چک در ماده ۲ باعث شد آیین نامه اجرایی مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا، صدور اجراییه علیه صاحب حساب و نماینده را به صورت تضامنی پیش بینی نماید، پیش بینی مسئولیت تضامنی در ماده ۱۹ قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ برای نماینده و تغییرات مکرر قانون در سالهای ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲ و ۱۳۹۷ نشان می‌دهد که نه تنها میزان مسئولیت نماینده کاهش نیافته بلکه قانونگذار با تسری محرومیت‌های موضوع ماده ۵ مکرر و اعمال ممنوعیت‌های موضوع ماده ۲۱ مکرر اصلاحی ۱۳۹۷ نسبت به نماینده در صدد ایجاد وحدت مسئولیت نماینده واصل در جهت حمایت حداکثری از دارنده چک می‌باشد. ذکر کلمه «هر دو» در ماده ۲۳ قانون سال ۱۳۹۷ ابهاماتی در خصوص چگونگی تقسیم مسئولیت بین صاحب حساب و نماینده (تساوی یا تضامن) در صدور اجراییه از طریق اجرای احکام دادگستری ایجاد نمود که تحلیل های زیر قابل ارائه می‌باشد:

۱- عبارت «هر دو» در ماده ۲۳ به منزله مسئولیت تضامنی است فلذا مغایرتی با ماده ۱۹ ندارد تا بحث نسخ و تخصیص مطرح شود.

۲- عبارت «هر دو» در ماده ۲۳ به منزله تقسیم مسئولیت بین اصیل و نماینده است فلذا بحث نسخ و تخصیص ماده ۱۹ قابل طرح است که در این حالت فروض زیر مطرح می‌شود:

الف) ماده ۲۳ موخر بر ماده ۱۹ بوده و با اصلاح قانون در سال ۱۳۹۷ ماده ۱۹ نسخ شده است فلذا مسئولیت نماینده و اصیل مشترک بوده و تضامنی محسوب نمی‌گردد چون اصل بر عدم تضامن و تجزیه‌پذیری تعهد می‌باشد.

ب) ماده ۱۹ در خصوص میزان مسئولیت نماینده و اصیل در رسیدگی قضایی موضوعیت دارد و ماده ۲۳ منحصرناظر به میزان مسئولیت نماینده و اصیل در اجرای احکام می‌باشد، فلذا بقای ماده ۱۹ استصحاب می‌گردد و هر کدام از مواد در جای خود قابلیت اجرا دارد.

صرف‌نظر از موارد فوق، اگر اصل بر قابل تجزیه بودن تعهد باشد. تضامن نیاز به تصریح دارد و در صورت عدم تصریح، اصل بر عدم تضامن می‌باشد. در خصوص مسئولیت نماینده، نیز صراحت قید تضامن در ماده ۱۹ قانون صدور چک، نشان می‌دهد تعهد ناشی از چک ذاتاً قابل تجزیه است از طرفی مقایسه طلب مدنی و تجاری نشان می‌دهد که قانونگذار با تضامنی تلقی کردن تعهد ناشی از چک در صدد جلوگیری از تجزیه تعهد برآمده تا حمایت بیشتری از دارنده چک به عمل آورد.

باتوجه به اینکه حسب مقررات مبارزه با پولشویی، تحقق نمایندگی قراردادی در صدور چک، مستلزم ارائه وکالتنامه رسمی و درج مشخصات وکیل در سیستم بانک و فرم افتتاح حساب می‌باشد لذا مسئولیت تضامنی نیز متوجه نماینده مندرج در سیستم بانک است و در مورد اشخاص حقوقی دولتی نیز مسئولیت متوجه نماینده معرفی شده از سوی شخص حقوقی می‌باشد بدیهی است تغییرات بعدی مدیران و برکناری آنان رافع مسئولیت تضامنی نماینده مندرج در گواهی عدم پرداخت صادره از سوی بانک نمی‌باشد، حتی اگر عدم پرداخت مستند

به فعل او نباشد، این ریسک در مورد نمایندگان اشخاص حقوقی غیر دولتی نیز وجود دارد، در این خصوص پیش بینی سیستم یکپارچه‌ای بین بانکها و ثبت شرکتها، می‌تواند در انتساب مسئولیت تضامنی به نماینده‌ای که عدم پرداخت چک مستند به فعل اوست موثر باشد و از تحمیل مسئولیت تضامنی به نماینده‌ای که به دلیل اتمام مدت مدیریت خود در شرکت، نقشی در برگشت چک نداشته است جلوگیری به عمل آورد.

در خصوص نماینده قانونی و قضایی باتوجه به اینکه بانک مرکزی در مقرراتی از جمله دستورالعمل حساب جاری و دستورالعمل اجرایی افتتاح حساب سپرده قرض الحسنه جاری ریالی برای اشخاص خارجی، صدور دسته چک برای اشخاص زیر ۱۸ سال را منع نموده است بنابراین بحث صدور چک به نمایندگی در مورد نمایندگی قانونی و قضایی موضوعاً منتفی است اگرچه قید عبارت «لزوم اجرای فرایند احراز هویت در مورد ولی و قیم» شبهاتی در خصوص امکان صدور دسته چک برای محجور بالای ۱۸ سال را مطرح می‌نماید اما دستورالعمل «تعیین حدود ارائه خدمات بانکی به اشخاص محجور» مصوب ۱۴۰۰ به این شبهه خاتمه داده و صراحتاً صدور دسته چک برای کلیه محجورین را ممنوع اعلام نموده است. در این خصوص ارسال احکام محجوریت به صورت برخط به اداره ثبت احوال می‌تواند از صدور چک برای محجورین به دلیل عدم دسترسی بانکها به احکام قضایی محجوریت جلوگیری به عمل آورد.

با توجه به اینکه مقررات انگلستان اجازه ارائه خدمت اعتباردر حساب جاری داده است لذا نیازی به تنظیم قرارداد خرید دین برای انتقال دین ناشی از چک به بانک نمی‌باشد، نظر به اینکه در مقررات چک در انگلستان، صدور چک حامل مجاز می‌باشد، بنابراین خرید دین چک به سهولت ممکن می‌باشد. و حسب مقررات ظهنویسی، امکان تنزیل چک از طریق انتقال

چک از سوی دارنده چک نیز وجود دارد. در خصوص نمایندگی در صدور چک، نیز در مقررات انگلستان مسئولیت نماینده محدود به نمایندگی وی بوده و به صورت تضامنی نمی‌باشد، در عین حال هیچ کس مسئول چک نیست مگر اشخاص دارای اهلیت که به عنوان صادرکننده، امضاءکننده و ظهرنویس، چک را امضاء کرده باشند.

منابع

- اباذری فومشی، منصور، مجموعه کامل نظریات مشورتی اداره کل حقوق قوه قضاییه در مسائل حقوقی، چاپ اول، نشر تهران، ۱۳۹۱
- اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت (کلیات، معاملات تجاری، تجاروسازماندهی فعالیت تجاری)، چاپ ۱۱، نشر سمت.
- السان، مصطفی وعلی دادی، محسن، جنبه‌های حقوقی بانکداری اینترنتی، چاپ ۱: نشر پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی، ۱۳۸۸.
- الماسی، نجادعلی، حقوق بین الملل خصوصی، چاپ ۱۹، نشر میزان، ۱۴۰۰.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، عقد ضمان، چاپ اول: تهران، ۱۳۵۲.
- امامی، سیدحسن، حقوق مدنی، جلد ۴: تهران، ۱۳۷۱.
- انصاری، مسعود و طاهری، محمدعلی، دانشنامه حقوق خصوصی، جلد دوم، چاپ ۳: انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
- پاسبان، محمدرضا، حقوق شرکت های تجاری، چاپ ۸: انتشارات سمت، ۱۳۹۲.
- زنگباری، ناصر، حقوق بانکی، جلد ۱ و ۲، چاپ ۱: انتشارات روزبهان، ۱۳۹۱.
- شمس، عبدالله، آیین دادرسی مدنی، ج ۳، چاپ ۲۱: نشر دراک، ۱۳۹۱.
- شهیدی، مهدی، تشکیل قراردادها و تعهدات، ج ۲، چاپ ۸: نشر مجد، ۱۳۹۰.
- شیروی، عبدالحسین، حقوق تجارت بین الملل، چاپ ۱۳: نشر سمت، ۱۴۰۰.

- صفایی، سیدحسین، *اشخاص و اموال*، ج ۱، چاپ ۲۹: نشر میزان، ۱۳۹۹.
- صفایی، سیدحسین، *قواعد عمومی قراردادها*، ج ۲، چاپ ۲۲: نشر میزان، ۱۳۹۴.
- صفایی، سیدحسن وقاسم زاده، *سیدمرتضی، حقوق مدنی (اشخاص و محجوران)*، چاپ ۸: انتشارات سمت، ۱۳۷۰.
- صفایی، سیدحسین و رحیمی، حبیب الله، *مسئولیت مدنی تطبیقی*، چاپ دوم: نشر شهردانش، ۱۳۹۹.
- عبادی، محمدعلی، *حقوق تجارت*، چاپ ۴۱: نشر گنج دانش، ۱۴۰۱.
- قائم مقامی، علی و طاهری تفرشی، رضا، *فرهنگ تخصصی پولشویی و تامین مالی تروریسم*، چاپ ۲: نشر تاش، ۱۳۹۳.
- کاتوزیان، ناصر، *اموال و مالکیت*، چاپ ۵: نشر میزان، ۱۳۸۱.
- کاتوزیان، ناصر، *نظریه عمومی تعهدات*، چاپ ۹: نشر میزان، ۱۳۹۸.
- کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی (ضمن قهری)*، چاپ ۲: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹.
- کاکس، دنیس (۱۳۹۷)، *راهنمای مبارزه با پولشویی*، ترجمه وحید ملامینی و خالقی بایگی، احد، چاپ اول: نشر موسسه حسابرسی وانیا نیک تدبیر.
- کاوایانی، کوروش، *حقوق اسناد تجاری*، چاپ ۶: نشر میزان، ۱۳۹۳.
- معین، محمد، *فرهنگ فارسی*، ج ۱، چاپ ۸: موسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱.
- مهجوریان قمی، فاطمه، *متدلوژی ارزیابی تطبیق فنی با توصیه های گروه ویژه اقدام مالی و کارآمدی نظام مبارزه با پولشویی و تامین مالی تروریسم*، چاپ ۱: نشر بانک مرکزی، ۱۳۹۵.
- نجفی، علی، *حقوق بانکی (روش های وصول مطالبات معوق بانک)*، چاپ ۱: نشر بانک مرکزی، ۱۳۹۰.
- نوری، محمدعلی، ترجمه مواد ۱۱۰۱ الی ۱۳۸۶ از قانون مدنی فرانسه، چاپ اول: نشر گنج دانش، ۱۳۸۰.

ب) کتب عربی

حلی، علامه حسن بن یوسف بن مطهراسدی، *تذکره الفقهاء*، ج ۱۳، چاپ اول: موسسه آل البیت (ع). بی تا.

سرخسی، شمس‌الدین محمدبن احمد، *المبوسط*: مصر، ۱۳۳۱ ه.ق.

سنهوری، عبدالرزاق احمد، *الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید*، چاپ دارالاحیاء التراث العربی: بیروت، ۱۹۵۸ م.

کاشانی، ابوبکر علاء‌الدین مسعود، *بدایع الصنایع فی تربیت الشرایع*: مطبعه الامام، قاهره، بی تا. مقالات

اسکینی، ربیعا، ماهیت و شرایط مسئولیت ضامن چک در حقوق ایران، مجله مطالعات حقوق خصوصی، شماره ۲، ۱۳۸۸.

احمدی، فاطمه و بیراوند، فرید، مسئولیت حقوقی و کیفری وکیل در صدور چک از منظر فقه امامیه و قانون صدور چک، نشریه مطالعات فقه اقتصادی، دوره ۶، شماره ۳، ۱۴۰۰.

ایزائلو، محسن و میرشکاری، عباس، نقد مفهوم آثار طلب مشاع، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۹، شماره ۲، ۱۳۸۸.

براتی، نسربن، مقایسه قانون صدور چک و قانون تجارت، مطالعات حقوق، شماره ۶، ۱۳۹۹.

جعفری بهزاد کلائی، محسن و محمدی، سام، مفهوم و مبنای مسئولیت ضمیمه‌ای در حقوق ایران و فرانسه، مجله حقوق اسلامی، شماره ۶۲، ۱۳۹۸.

جلالی، سید محسن. خاکشور قره‌جقه، افسانه. سعیدی، محمد علی، بررسی فقهی حقوقی صدور چک به نمایندگی و مسئولیت ناشی از آن در تامین محل چک، فصلنامه علمی فقه و مبانی حقوق اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۴، ۱۴۰۱.

جنیدی، لعیا، تضامن، آثار و اوصاف آن، شماره ۴ به بعد مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۳۵، بی تا.

جوانمرد، لیلا و فلاحی خوشبچی، مرتضی، مسئولیت نماینده شخص حقوقی در صدور اسناد تجاری، منتشره در پنجمین کنفرانس بین المللی علوم انسانی، حقوق، مطالعات اجتماعی و روانشناسی، ۱۴۰۲.

درویشی هویدا، یوسف، مسئولیت مدنی وکیل یا نماینده در صدور چک پرداخت نشدنی، نشریه رویه قضایی حقوق خصوصی، ۱۳۹۵.

سیفی زیناب، غلامعلی. شریفی، حامد. بهرامپوری، رسول، تجزیه پذیری تعهدات در حقوق ایران و فقه امامیه، فصلنامه دیدگاههای حقوق قضایی، شماره ۹۲، ۱۳۹۹.

عالی پناه، علیرضا و جوادی، علی، اثر نظریه نمایندگی در صدور سند تجاری بر تعیین تاریخ چک و لوازم آن با نگاهی به کنوانسیونهای ژنو و آنسیترال، نشریه پژوهشنامه حقوق اسلامی، دوره ۲۰، شماره ۲، ۱۳۹۸.

مبین، حجت و امیرحسینی، امین، بررسی فقهی و حقوقی تنزیل اسناد تجاری با تاکید بر مقررات بانکی کشور، فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، دوره جدید، سال ۲۲، شماره ۷، بهار و تابستان ۱۳۹۴.

محسنی، سعید و قبولی درافشان، محمدمهدی، مسئولیت ناشی از صدور سند تجاری به نمایندگی با رویکردی به شرکتهای تجاری، فصلنامه حقوق خصوصی، دوره ۴۵، شماره ۱، بهار ۱۳۹۴.

نیک فرجام، کمال، مطالعه تطبیقی نمایندگی در امضای اسناد تجاری (برات، سفته و چک)، فصلنامه دیدگاه های حقوق قضائی، شماره ۶۲، تابستان ۱۳۹۲.

هجینی نژاد، صدیقه و گنج بخش، محمود، چالش اصلاحات اخیر قانون صدور چک با تنزیل چک و خرید دین (مطالعه تطبیقی قانون نمونه آنسیترال و کنوانسیون ژنو و مقررات انگلستان و امریکا)، فصلنامه تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۱۰۰، زمستان ۱۴۰۰.

هجینی نژاد، صدیقه و عرب مازار، عباس، چالش های ارائه خدمات بانکی به محجوران با تاکید بر خطر پولشویی، فصلنامه مطالعات مالی و بانکداری اسلامی، شماره ۱۵، سال ششم، ۱۳۹۹.

یزدانیان، علیرضا و نیازی، عباس، مطالعه تطبیقی مسئولیت تضامنی در فقه و حقوق فرانسه، مجله مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، شماره ۸، تابستان ۱۳۹۳.

Stephen, Judge, *Law for business students*, first published by Palgrave Macmillan: New York, 2006.

Ian, Cooper, *The business World and the Law*, first published by Edward Arnold Ltd, London, 1980.

Car bonnier (Jean): *Droit Civil* . T. II, 1962, T. IV Obligation, Paris, 1976.

Marty ET Raynaud: *Droit Civil*, T, 1, 1961, 2e volume, T, II Paris, 1962.

Act 1957, 4(2) (b)

Indutton V. Attenborough & son [1897] AC 90

<http://shamslawyers.com>